

Дејан Ајдачић
О НОВИМ РЕЧИМА

Л И Н Г В И С Т И Ч К Е Е Д И Ц И Ј Е

Едиција ПОПУЛАРНА ЛИНГВИСТИКА

Књига 21

Уредник

Зоран Колунџија

Рецензенти

Рајна Драгићевић

Ивана Лазић Коњик

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2025.

Дејан Ајдачић

О НОВИМ РЕЧИМА

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

САДРЖАЈ

Нове речи у српском језику	
Називи жена – германизми са семантичким отклоном у српском језику	9
Називи жена и глобализација – англицизми у српском језику	22
О конкуренцији нових речи при називању нових ствари.	40
Спортске компоненте у новим српским фразеологизмима.	56
Англокализам <i>кул</i> у српском језику.	71
Англобализација и нове речи у српском језику	84
О данашњем односу Срба према страним речима	160
Нове речи у словенским језицима	
Нове словенске речи и метафоре на интернету (април 1999)	189
Нове руске речи у пројекту „Дар речи“ Михаила Епштејна	197
Пољски конкурси за реч године и реч године младих	215
Нове речи у књижевности	
Кодерова вилинска митографија	235
Ауторски неологизми-индивидуализми Димитрија Митриновића (1913) и Драгана Алексића (1922)	248
Ћопићева поигравања са значењем устаљених израза у „Доживљајима мачка Тоше“	260
Неологизми у фантастици пољског писца Јацека Дукаја и аспекти њиховог превода	275
Подаци о чланцима.	307
О аутору.	309

НОВЕ РЕЧИ
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

НАЗИВИ ЖЕНА – ГЕРМАНИЗМИ СА СЕМАНТИЧКИМ ОТКЛОНОМ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Позајмљивање страних речи јавља се када реалије које треба именовати у једном језику немају назив, али такав назив постоји у језику са којим је језик прималац у контакту. Тако и позајмљенице из немачког у српском језику представљају речи које означавају ствари или појаве из свакодневице Немаца, речи преузете и уз фонетско-фонолошке и морфолошко-граматичке адаптације прилагођене српском језичком систему.¹ Овде ће бити наведене позајмљенице из немачког језика које у српском језику означавају жене. Већина тих позајмљеница и у немачком као језику „дародавцу“ одређује жене, али постоји неколико германизама у којима немачка реч указује на неку реалију или својство неповезано са особама.

У прилогу ће бити указано на друштвене и историјске прилике које су биле подстицајне за настанак анализираних германизама. Уз то, биће осветљена појава семантичког отклона, који се десио код неких позајмљеница, будући да је временом дошло до помака у значењу речи. Тако настаје разлика у значењу немачке речи и српског германизма, који означава нека друкчија својства. Такве семантичке разлике

¹ Jelena Kostić-Tomović, Germanizmi u savremenom srpskom jeziku, u germanoslavističkoj literaturi, *Komunikacija i kultura online*, Godina VIII, 2017, broj 8, 52–53.

немачке речи и српског германизма могу бити значајне преводиоцима, особама које унапређују своје познавање језика, немачким србистима и српским германистима, али стручњацима који се баве одразима културних чинилаца у језику. Семантички помаци произлазе из одређених промена у култури, али и указују на њих као потврде промена у погледима на свет. При лингвистичким разматрањима отварају се различита питања – зашто се значење неких позајмљеница мења, а неких не мења, да ли су промене значења позајмљеница усмерене ка одређеним стилским регистрима језика у коме се позамљенице користе, те да ли промена потискује претходно значење или уводи друкчије значење при коришћењу германизма који означава тип жена.

Српски језик има много назива за типове жена, при чему већину чине речи словенског корена, а учесталост одговарајућих позајмљеница у историји српског језика прати промене у контактима са другим језицима. Адаптираним турцизмима понајвише се указивало на жене Турака, и били су етнички маркирани (*ханума*, *ајиница*), а ређе је турска реч која означава својство коришћена за стварање српске речи. Током модернизације српске културе у 18. и 19. веку утицаји француског и немачког језика били су повезани са јачањем српске грађанске класе и њеног укључивања у европске моделе понашања и забава.

У овом прилогу неће бити речи о позајмљеницама из немачког језика, без промене нијансе у значењу у односу на полазне речи немачког језика. Таквим називима припадају германизми који указују на супруге људи одређеног занимања или заната. Немци као власници различитих типа кафана су увели у српски језик и низ занимања од којих неки имају и женске форме, које означавају супругу власника као *бирша-*

шица од нем. WIRT, што значи ‘биртија’, кафана. Неће бити речи ни о женским занимањима, нпр. *шанкерка*, *шанкерица*, *келнерица*. На прелому 19. и 20. века код Срба се раширио назив *машамода* ‘модискиња’ од MODEMASHERIN², који се изгубио у југословенском „социјализму“.

У раду су коришћени стандардни и историјски речници немачког језика. Поред неколико дела српских писаца 19. века (Стеријина *Покондирена њиква*, проза Јакова Игњатовића и Стевана Сремца) консултовани су речници српског језика и речници жаргона Петрита Имамија, Симе Ц. Ћирковића *Речник урбане свакодневице: кулисе њед лицем времена* (2011), речник београдског жаргона Герзића и грађа са сајта Вукајлија и интернет сајтова. Проблем са жаргонским речима произлази из одсуства континуитета у сабирању овог типа језичке грађе, па је тешко одредити стилске регистре у историјској перспективи. Поред тога жаргонска употреба речи није временски предвидљива – неке трају кратко и нестају, док има речи које су мењале свој стилски регистар у српском језику, али и задржавале нежаргонско значење.

FRAU, FRÄULEIN – Фрау, фрајла (Госпођа, госпођица)

У односима мушкараца и жена постоје ванвремене и свеважеће црте, али постоје и бројне особености које утискују културе. Језик као важан део историје културе сваког народа оставља своје белеге и о односима према женама, њиховом положају, правима и ставовима. У време Аустријског царства имућнији Срби су користили немачки језик. Било је то доба велике отворености српске културе и према немачкој култури. У то време ушло је доста германизама из свакодневног живота, од којих неки и до данас постоје у српском језику. Прилике

² Исто, 56.

су се мењале, па неке речи више не означавају исте појаве које су некада означавале. Срби су примали обичаје грађанског друштва, па је и учтиво ословљавање улазило у наш језик.

Срби по селима у Отоманској империји, упркос постојању богатијих и сиромашних сељака, нису своје сународнике сматрали великом господом, и пре су их одређивали социјалним функцијама. Господин и госпођа су биле појаве везиване за друге културе, док је највиши статус у религиозном дискурсу имала Госпа – Богородица. Богаћење Срба у хабзбуршком Подунављу је створило осећање социјалних разлика. Вук Караџић у *Српском рјечнику* (1818) пише: *іосіођа* (у Дубр. *іосіођа*) *іосіоја* и преводи на немачки DIE FRAU. О утицају немачког и француског језика сведоче Стеријине комедије, али и разговорници са салонским бонтоном. У односу на традиционалну сеоску културу посебно су велике промене биле у друштвеном животу и забавама, што се одразило и на односе у породици, обичаје при склапању брака, обележја отмености у градском животу. Тако су ушле у српски језик немачке речи за госпођу и госпођицу (FRAU, FRÄULEIN) које се после дуге употребе доживљавале и неке семантичке помаке. Немачка реч FRAU и у српском језику истоветно звучи и није подлегала адаптацији. Она се не мења по падежима.

фрајла. Немачка реч FRÄULEIN ‘госпођица’ је при адаптацији изгубила српском несвојствени слог на крају речи *-лајн*. Реч *фрајла* се користила и у српским текстовима 19. века, а код Ђуре Јакшића и Јакова Игњатовића среће се форма *врајла*. У етнографским записима на селу почетком 20. века је могло означавати покварене и неморалне жене, па и нероткиње. У двадесетом веку *фрајла* је почела да означава не само ћерку господина и госпође, него и жену која се није удала – уседелицу. Данас се давно српском језику прилагођени

германизми *фрајла* и *фрајлица* доживљавају као старомодне, помало застареле речи, али се још увек употребљавају. У свом речнику Сима Ц. Ћирковић описује себе као лексикографа „у улози ловца, бележника тајни по кафићима, галеријама, на фештама“ где је много „аутора“, ономатурга, аеда са градских меридијана ужарених казивача тек порођених речи и фраза“. Ћирковићев речник представља изразито ауторски обојено дело које са својим необичајеним коментарима, „примесама литерарне надградње“ (Ћ, 7), одступа од речника, али представља наглашено лично виђење разблудног града.

нем. FRÄULEIN оцвала госпођица, дамица с претензијом да буде свеprisутна, увек накинђурена, прикривена фрајмадла. Крије се под маском отмености, грађданског штиха. Потискује је бичарка, кучка, фино негована фуфа. Олд фешн израз, издрн-дана фора, одбачени реверанс. (Ћ, 292)

У немачком се FRÄULEIN до седамдесетих година коришћено и за оловљавање конобарица, а данас се скоро више ни не употребљава, јер се сматра дискриминаторном због истицања брачног статуса.

фрајлица. *Фрајлица* представља деминутивну форму од германизма *фрајла* и има потврде у књижевним текстовима 19. века. У Стеријиној комедији *Покондирена тиква* слуга Јован објашњава планове своје помахнитале мајсторице: „Видите овај зид? Ту ћемо поређати неке голишаве људе и *фрајле с раздрљеним трудима* и с неким клобуцима на глави, где се на пауни возе“. У истој комедији Евицу називају *фрајлица*. Сара надрипеснику саветује да одустане од ћерке („О, маните *фрајлицу*, она је јошт зелена“), и предложи брак Феми. Реч *фрајлица*, иако звучи помало застарело, у српском језику се користи више од два века и до данас садржи тон ироничног ниподаштавања.

МÄДСЧЕН – мадла (девојка)

Реч МÄДСЧЕН (срп. девојка) у немачким сложеницама добија конкретнија одређења. Срби 19. века нису калкирали ове називе, већ су их фонетски и морфолошки адаптирали, творећи нешто удаљенију форму „мадла“ у речима *фрајлмагла*, *шиџумагла*.

Застарелу реч *фрајлмагла* (бесплатна девојка, развратница) је Симо Ц. Ђирковић укључио у свој речник урбане свакодневице:

фрајлмагла нем. FREIMÄДСЧЕН раскалашница, фуфица која мења дечкиће ко богатун ципеле, дроља, бичарка, барбика умочена у каљугу мустре, развратница, радодајка, блудница, калаштура. (Ђ, 292)

У немачком, FREIMÄДСЧЕН није забележено у општим речницима, али се зато у значењу ‘проститутка’ може наћи у једном речнику опцене лексике, речнику Борнемана (BORN), као и у неколико брачних саветника из средине 19. века које је дигитализовала Аустријска национална библиотека:

Das Freimädchen ist ein Mädchen, welches größtentheils für Bezahlung mit sich ganz frei thun lässt, was man will. (Фрајмладла је девојка која углавном за новац допушта да се са њом сасвим слободно ради шта год је некоме воља.)

Дијалекатску варијанту FREIMADL бележи само Борнеманов речник. MADL и МÄДСЧЕН су синоними (BORN), с тим што је први облик, по деминутивном суфиксу *-l* и одсуству умлаута, типичан за јужнонемачке говоре.

шиџумагла. *Шиџумагла* од нем. STUBENMÄДСЧЕН означава собарицу. Овај назив се појављује у прози српских реалиста: „Зар ми да спремамо *шиџумагле* и куварице“ (Домановић); „Познавали су га сви, све механиције, келнери и све *шиџумагле*“

по свима механама“ (Сремац). Као и *фрајмагла*, и *шпумагла* је адаптација дијалекатског облика, с тим што је и први део сложенице *STUBE* (срп. соба) маркиран као регионалан, а данас је у свом основном значењу и застарео.

бакфиш. Немачка реч *BACKFISCH* је преузета у оба значења (1. пржена риба; 2. млада девојка, шипарица), и то као неадаптирана позајмљеница. Без модификација су у српски ушли и други германизми који означавају особу одређених особина, нпр. *хохишпайлер(ка)* (нем. *HOCHSTAPLER/-IN*), *махер(ка)* (нем. *MASHER/-IN*) или *пацерна* (нем. *PATZER/-IN*) с тим што су женски облици маркирани одговарајућим домаћим суфиксом.

јунфер. Јунфер потиче од немачког (*ALTE*) *JUNGFER* ‘ситничава уседелица’. У српском језику *јунфер*, *јунферица*, *јунферка* означава невину девојку. У време после сексуалне револуције и слабљења обавезе да девојка чува невиност до брака, ови сродни жаргонски називи немачког порекла су у оба језика добили изванредан омаловажавајући тон.

Немачка реч не означава женску особу,
а српска је означава

У српском језику постоји неколико речи које су створене уз коришћење немачких речи, али у немачком језику не означавају типове женских особа. Творбени модели таквог стварања српских назива жена су разноврсни. Један од начина представља метафоризацију позајмљене немачке речи.

фукса. У српском језику је веома груб и погрдан назив *фукса*, изразито жаргонски, са потенцијалом творења нових речи. Али у немачком језику он означава лисицу, препредену особу и нема изразито гендерне црте.

Reč potiče od nemačke reči: FUCHS (čita se fuhs) lisica, lisac, lija: fig. lisac, prevejanac, lukav čovek. U srpskom jeziku ova reč dobila je značenje žene sumnjivog morala, koja to nije ali njeno ponašanje iritira druge ljude i oni je na taj način doživljavaju. Izvedena reč: *profuknjača*. (BORN.: fuxa)

Са суфиксима се користе и погрдне речи *фуксара*, дем. *фуксица*. Слично и другим речима који се у српском језику првенствено односе на женске особе реч се односи и на мушкарце, када се истиче њихов неморал, неки подао поступак. Није утемељен став једног од аутора Вукајлије да је профукњача везана за *фуксу*. Такође, жаргонска реч *профукњача* потиче од турцизма профукати са значењем неразумно потрошити (фукара – сиромашни, али у српском језику значи и морално низак).

Овај германизам се појављује и у при творби сливањем речи *дролја* и *фукса* – *дрокса*.³ И српска лексема и германизам имају блиско значење, тако да се при овом сливању то значење још појачава.

шмекерка. Шмекерка представља женску форму именице *шмекер*. Немачки глагол SCHMESKEN – значи бити (некаквог) укуса, имати неки укус, од немачког SCHMESKE, f. – способност да се нешто осећа чулом укуса. Први пут на немачком језику реч је, према Гримовом речнику, забележена око 1530. године (Нирнберг, Плзен, Шлезија). SCHMESKER у јужнонемачким, швајцарским и аустријским говорима значи 1) њух, нос; 2) у ловачком жаргону – њушка или језик дивљачи, прождрљивац. Schmeck постоји и у јидишу.

У Гримовом речнику, именица SCHMESKER се одређује као „особа истанчаног укуса“, „човек од укуса“. Може се

³ Zorica Knežević, *Čovek u žargonu (Semantičko-derivaciona analiza)*, Beograd, Alma, 2010, 205.

изнети претпоставка да је Гримово значење ушло у српски језик, али ту претпоставку би ваљало потврдити или оспорити у српској периодици средине и друге половине 19. века. У сваком случају, реч *шмекер* данас не значи ни то што је значила у Гримовом речнику. *Шмекер* означава особу која је занимљива људима и привлачи их, при чему та привлачност није ограничена само на жене, него на друштво. *Шмекерка* представља привлачну – по понашању – женску особу.

мустѐра. Реч *мустѐра* поред жаргонског значења има у српском језику и друга значења – обрасца, модела – „радити по некој мустри“. Ћирковићева дефиниција носи јаки лични печат:

мустѐра (нем. MUSTER) тип намазане нимфе, спремне за разне подвиге, те је оличење зле коби, не доноси радост (*мустѐра бечка*), воли да се представља као наивка, добронамерна, чак персонално блиска. Порекло вуче из речи којом се означава узорак, модел за рад, али и дезен, фела Има сто лица, а једно је право – боја фатума. Препознаје се у лику хијене. Велеградски зловиви гласови сврставају је у групу калаштура и непопустљиво загрцнутих опајдара. (Ћ, 172–173)

Мустѐра у значењу које наводи Ћирковић је повезана са неком речју: *ѝрава мустѐра*, *бечка мустѐра*. Потребно је утврдити када се појавила „Бечка мустра“ и шта је значила. Ћирковић упућује да се реч може односити и на мушкарце (И фрајери се отелотворују као мустре, тешки преваранти).

Штајѐрка. Од немачке речи STEIG(E), вероватно скраћено од WANSTEIG (срп. перон), овај жаргонизам означава проститутку која ради на железничкој станици. У немачком, такође постоје бројне речи из опсценог регистра које су мотивисане глаголом STEIGEN, нпр. ALTER STEIGER старији човек који се удвара млађим женама; WANSTEIG јавна кућа;

АВСТЕИГМІЕЗЕ љубавница која има свој стан и др. Иако је у српском језику познат германизам *кујлерај* у значењу ‘јавне куће’, није створен назив за женске особе које раде у купле-рају на основи немачких речи KUPPELN, VERKUPPELN – ‘прово-дацисати’, KUPPELEI ‘свођење’, KUPPLER ‘сводник’⁴, већ само за мушке особе: *кујлер* ‘сводник’, ‘подводач’ (РМС).

Флинџа је жаргонски назив за проституку који потиче од немачке речи FLINTE (срп. пушка, сачмар(иц)а; пушка с кременом). При морфолошкој адаптацији, речи је додат завр-шетак женског граматичког рода у српском језику – флинџа. С називом особе, повезан је и глагол *флинџати се* у ширем значењу – упражњавати секс. Веза између немачке полазне речи и српског значења се једино може успоставити преко Борнемановог речника који наводи значење ‘мушки полни орган’, док глагол ‘flinten’ не постоји.

Слично је и са речју *шпиџа* ‘претворна, лукава особа’ (РМС). У немачком, осим придева SPITZ ‘шпицаст, оштар’ постоји и именица SPITZEL ‘ухода’ која се у неколико варијан-ти у истом значењу одомаћила и у српском (*шпиџел, шпиџл, шпиџлов*). Сва је прилика да је *шпиџа*, заправо, мотивисана овим позајмљеницама, а односи се на особе оба пола.

Недвосмислено од придева (нем. ZWEIFTE ‘друга’) је на-стала лексема *цвајџерица* ‘љубавница удатог мушкарца’ (Ш). Приметна је и сличност са немачким сложеницама ZWEIFTMÄDCHEN ‘друга пријатељица’ (BORN) или ZWEIFRAU ‘друга жена, љубавница’ (DWDS).

Занимљиво је преузимање лексеме *шмиџла* која је у зна-чењу ‘помодарка, каџиперка, кокета’ (РМС) мотивисана не-

⁴ Jelena Kostić-Tomović, Germanizmi u savremenom srpskom jeziku, u germanoslavističkoj literaturi, *Komunikacija i kultura online*, Godina VIII, 2017, broj 8, 57.

мачким придевом SCHMISSIG ‘полетно, одрешито, отресито’. Често се наводи као галицизам јер се грешком изједначава са мање фреквентним хомонимом који значи ‘везена кошуља’ а мотивисан је француском лексемом CHEMISETTE.

Германизам *дунстџер(ка)* ‘нестручна, невешта особа, незналица’ је мотивисан фраземом KEINEN (BLASSEN) DUNST VON ETWAS HABEN ‘немати појма о нечему’, а не одговарајућом именицом. Немачка именица DUNST, иначе, значи ‘пара, измаглица’ У речницима није забележен облик *дунстџерка*, али се користи у неформалној комуникацији, на интернет форумима и сл.

зихераш(ица) ‘неко ко иде на сигурно, ко нешто ради само ако је сигуран у повољан исход’ такође није мотивисано неком именицом сличног значења, већ придевом SICHER ‘сигуран’.

Германизам *ауфинџерка* у значењу ‘мршава особа’ (Ш) мотивисан је *ауфинџером/офинџером* ‘вешалица за одећу’, одн. немачком речју AUFHÄNGER.

Наизглед германизми (Псеудогерманизми)

Псеудогерманизми су речи или фразе за које би се могло претпоставити да потичу из немачког, али у немачком не постоје лексеме истог или сличног значења, одн. не може се успоставити никаква семантичка, па самим тим ни етимолошка веза између српског и немачког хомофона.

швалерка. Речи *швалер* и *швалерка*, захваљујући првом слогу, звуче као да су из немачког језика. Док суфикс *-ер* постоји и у немачком и у српском језику, женска форма са суфиксом *-ка* створена је по обрасцу српског језика. Утисак да се ради о германизму појачава и израз *ићи у швалерај*, који је сличан немачким речима, нпр. *хеклерај*, *вешерај*,

швиндлерај, такође грађеним помоћу немачког суфикса *-ei*. Међутим, у немачком језику SCHWALLER значи ‘брбљивац’, а SCHWALLERIN ‘брбљивица’, што је мотивисано речју SCHWALL ‘бујица’. Лексема швалер повезана је, заправо, са француском речју CHEVALIER ‘витез, кавалер, племић удварач’. Реч *швалер* је такво значење изгубила и означава мушкарца склоног завођењу жена. *Швалерка* не значи жену која заводи мушкарце, већ заведену особу са којом швалер проводи време.

Шминкер и **шминкерка** у српском означавају не само особе које се професионално баве шминкањем, већ су и осамдесетих година овако називани тинејџери који су били препознатљиви по одређеном стилу облачења, музике, плеса и ставовима. Не улазећи детаљније у њихове одлике, за овај рад је од значаја да овај германизам (SCHMINKEN – ‘шминкати’) у немачком постоји искључиво у свом основном значењу, док се одговарајућа омладинска поткултура назива РОРРЕР.

*

Германизми који означавају типове мушкараца и жена у српском језику су разноврсни и бројни, будући да су се контакти Срба и Немаца после Велике сеобе – досељења Срба из Отоманске у Хабзбуршку монархију веома појачали. Мирослав Тимотијевић у књизи *Рађање модерне њивајности* је по животним сферама указао на те додире, ослањајући се на писане изворе те епохе, предмете и слике.⁵ Немачки културни модели су по доласку у Подунавље Србима били нови и изазивали су противречна осећања – страх од губљења свог идентитета и привлачност нових навика и начина

⁵ Мирослав Тимотијевић, *Рађање модерне њивајности : њивајни животи Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд, Слио, 2006.